

Agnieszka Rosińska-Mamej

Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa Uniwersytetu Jana
Kochanowskiego w Kielcach

Komunikacja według innych miar szyta...

Porozumiewanie się z seniorami¹ w opinii ludzi młodych

1. Wprowadzenie w tematykę badań

Zastosowana w tytule metafora z dziedziny krawiectwa wprowadza główną tezę niniejszego tekstu, a mianowicie twierdzenie, że język i sposób porozumiewania się ludzi starszych różnią się od języka i sposobu komunikowania się osób młodych [por. Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 156; Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny 2018: 431; Milewski, Kaczorowska-Bray 2014: 19–20; Potent-Ambroziewicz 2013: 177]. Na taki stan rzeczy ma wpływ wiele czynników, m.in. biologiczne (zmiany zachodzące w organizmie, np. w układzie nerwowym czy w narządach zmysłów, w procesie całego rozwoju jednostki ludzkiej, w tym także podczas etapu starzenia się), kognitywne (jak zdobyta wiedza, doświadczenie życiowe, wyznawany system wartości, sposób kategoryzowania świata), psychologiczne (np. cechy psychiczne i zmiany rozwojowe typowe dla określonego etapu życia), środowiskowe (jak pochodzenie, miejsce zamieszkania, dostęp do edukacji), ale także np. warunki społeczno-kulturowe i historyczne kształtujące człowieka lub dane pokolenie ludzi [zob. np. Obu-

1 Do nazywania osób, które weszły w okres zwany w psychologii rozwoju człowieka **późną dorosłością** [zob. np. Straś-Romanowska 2001: 263–265], stosuje się wiele określeń eufemistycznych, takich jak: *ludzie starsi*, *starsi*, *osoby w starszym wieku*, *ludzie w wieku senioralnym*, *osoby 60+* itp. [zob. np. Konieczna 2016: 19–200; Łotocki 2012: 132–133]. Jednym z częściej stosowanych współcześnie – zwłaszcza w dyskursie publicznym – określeń jest anglosemizm *senior*, uznawany za wyraz modny [zob. Piotrowicz, Witaszek-Samborska 2017: 85–93]. W niniejszym tekście wymienione eufemizmy traktuje się jako synonimy i stosuje wymiennie. Na marginesie warto zaznaczyć (w tekście nie ma bowiem miejsca na szersze omówienie tej kwestii), że ciekawym zagadnieniem jest tabuizowanie starości we współczesnej polszczyźnie.

chowska 2001: 163–199; Gurba 2001: 202–229; Straś-Romanowska 2001: 263–288; Szostak 1999: 7; Pitt 1986: 22; Susułowska 1989: 146–162]².

Celem artykułu jest opis – przejawiających się w języku oraz komunikacji – **wybranych** cech mowy i psychiki osób starszych³, które zdaniem ludzi młodych (ankietowanych) stają się barierami komunikacyjnymi, przeszkadzającymi w skutecznym, fortunym porozumiewaniu się przedstawicieli wymienionych grup wiekowych. Drugim zadaniem jest wskazanie przyczyn powstawania tych barier, wyjaśnienie podłoża (m.in. biologicznego) określonych cech psychicznych, właściwości języka oraz zachowań komunikacyjnych seniorów⁴.

Poruszanie tematów związanych z ludźmi w wieku senioralnym, np. z warunkami ich życia, zmianami zachodzącymi w ich organizmie, potrzebami i oczekiwaniami czy cechami ich języka i sposobów porozumiewania się, jest ważne i potrzebne – współczesne społeczeństwo powinno uzupełnić wiedzę z tego zakresu, ponieważ populacja osób starszych stale się powiększa⁵, co powoduje m.in. to, że ich potrzeby w dużym stopniu będą kształtować rynek: strukturę popytu (wzrastające zapotrzebowanie na towary i usługi, których odbiorcami są seniorzy), strategie ekonomiczne (projektowanie usług i wytwarzanie dóbr przeznaczonych dla osób starszych, czyli *silver economy*, „srebrna gospodarka”, „gospodarka senioralna”) [zob. Milewski, Kaczorowska-Bray 2014: 22; Kijak, Szarota 2013: 30]. Poza tym można przypuszczać, że zwięks-

2 Interesujące i ważne z punktu widzenia badacza komunikacji ludzkiej jest również to, że różnice – między innymi – funkcji intelektualnych (a co za tym idzie także języka i sposobu porozumiewania się ludzi) zaznaczają się nie tylko między osobami znajdującymi się na różnych etapach rozwoju, tj. np. między seniorami i ludźmi młodymi, ale także między ludźmi będącymi w tym samym okresie rozwoju (rówieśnikami), lecz żyjącymi w różnych okresach historycznych (tzw. efekt generacyjny). Okazuje się zatem, że np. „stary człowiek w dzisiejszych czasach nie jest takim samym starym człowiekiem, jak jego rówieśnik sprzed kilkunastu czy kilku lat” [Baltes, Reese, za: Straś-Romanowska 2001: 273].

3 Na temat relacji **mowa – język** patrz np.: Porayski-Pomsta 2015: 18–20; Grabias 2014: 15–31.

4 W artykule skupiam się na zjawiskach występujących w **starzeniu się fizjologicznym**, a nie patologicznym.

5 Według niektórych źródeł w roku 1950 ludzie w wieku powyżej 65 lat stanowili ponad 8% polskiego społeczeństwa (osoby poniżej 20. roku życia: 39%), w roku 2010 ich populacja wzrosła do 13,6% (populacja młodych zmalała do 20,7%). Szacuje się, że w roku 2030 osoby w wieku powyżej 65 lat będą stanowić ponad 23% społeczeństwa, a ludzie niemający jeszcze 20 lat: 16,8%. Badacze zjawiska uważają, że ok. 2050 roku w krajach wysoko rozwiniętych liczba osób w wieku ponad 60 lat przewyższy liczbę dzieci i młodzieży do lat 15 [zob. Milewski, Kaczorowska-Bray 2014: 15; Pluta-Wojciechowska 2014: 29, 33–34; Milewski, Kaczorowska-Bray, Kamińska 2016: 166; także: Kijak, Szarota 2013: 8–10; Krzyżowski 2004: 27–28; por. Kołodziejczyk 2007: 49].

szanie się liczby osób starszych we współczesnym społeczeństwie spowoduje, iż przybywać będzie okazji (sytuacji, miejsc) do nawiązywania interakcji, także werbalnej, między seniorami i przedstawicielami innych pokoleń. Aby interakcje te przyniosły zamierzone skutki, aby porozumiewanie się między generacjami było skuteczne, należy wcześniej przygotować się do takich spotkań, czyli m. in. dowiedzieć się, z jakimi zjawiskami, „innościami” w zakresie mowy, języka i sposobu komunikowania się, trudnościami można się zetknąć.

Istotne jest również to, że starość wraz z jej typowymi cechami (występującymi np. w sferze poznawczej czy komunikacyjnej) zbliża się do każdego człowieka, ponieważ stanowi naturalny etap ludzkiej ontogenezy. Aby etap ten nas nie zaskoczył, powinniśmy się do niego przygotować, „nauczyć się starości” – by nie była ona dla nas przykra, uciążliwa⁶. Powinniśmy sami zdobyć wiedzę na jej temat. Jest to szczególnie ważne w obecnych czasach, w których wyraźnie zmalał odsetek rodzin wielopokoleniowych i rozluźniły się relacje między pokoleniem seniorów i młodych, co wpływa na brak „tradycji międzypokoleniowej w przekazywaniu doświadczeń starzenia się i starości” [Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 157].

Aby dowiedzieć się, czy młodzi Polacy napotykają problemy podczas porozumiewania się z ludźmi starszymi, czy w interakcji werbalnej z seniorami dostrzegają coś, co przeszkadza w skutecznym porozumiewaniu się, a także – ewentualnie – jakie są te przeszkody, na czym polegają pojawiające się problemy, przeprowadziłam wśród studentów Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach ankietę zawierającą m. in. pytanie dotyczące tego, czy zauważają oni jakieś problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi⁷. Na zadane

6 Por.: „Mało kto umie być starym” (François de La Rochefoucauld) [<http://www.aforyzmy.com.pl/mlodosc-i-starosc/malo-kto-umie-byc-starym>; dostęp: 15 września 2018].

7 Ankieta, o której mowa, zawierała 5 pytań, m. in. pytanie o skojarzenia związane ze starością, o cechy osoby starej czy definicję starości. Została przeprowadzona w latach 2017–2018 wśród ponad 300 studentów różnych kierunków (np. prawo – I rok I stopnia studiów stacjonarnych czy ekonomia – II rok II stopnia studiów stacjonarnych). W niniejszym tekście zanalizowano odpowiedzi udzielone – przez 120 studentów należących do najmłodszej grupy respondentów (prawo, I rok I stopnia studiów stacjonarnych) – na pytanie dotyczące komunikacji z osobami starszymi. Wybrana grupa studentów może być uznana za przedstawicieli pokolenia młodych Polaków – w wieku młodzieńczym lub w okresie wczesnej dorosłości [zob. Obuchowska 2001: 186–199; Gurba 2001: 202–229]. Poza tym respondenci ci nie mają specjalistycznej wiedzy z zakresu komunikologii, nauki o języku czy logopedii, poziom ich wiedzy i świadomość językowa są więc zbliżone do poziomu wiedzy i świadomości językowej przeciętnego użytkownika polszczyzny, który ma wykształcenie średnie. Zdaję sobie sprawę z ograniczeń metody ankietowej, jednak doceniam to, że umożliwia ona pozyskanie w krótkim czasie wypowiedzi reprezentatywnej grupy badanych.

pytanie 96,4% ankietowanych odpowiedziało twierdząco, natomiast 3,6% uczestników badania stwierdziło, że nie zauważa takich problemów.

Opisywane zjawiska dostrzeżone w porozumiewaniu się z seniorami ankietowani nazywali najczęściej *barierami komunikacyjnymi*, rzadziej *kłopotami z porozumiewaniem się, przeszkodami, trudnościami, zakłóceniami*.

W literaturze przedmiotu pojęcie *bariera komunikacyjna* bywa różnie definiowane. Jedna z psychologicznych teorii komunikacji głosi, że bariery komunikacyjne to „reakcje o wysokim stopniu ryzyka – ich wpływ na komunikację jest często (choć nie w sposób nieunikniony) negatywny” [Bolton 2014: 175]. W ujęciu tym bariery są więc utożsamiane z ryzykowanymi zachowaniami językowymi [por. Skarżyńska 2005: 49]. Robert Bolton, za Thomasem Gordonem, wymienia 12 takich „niszczycieli komunikacji”, m.in.: krytykowanie, moralizowanie, udzielanie rad czy odwracanie uwagi [Bolton 2014: 175–184]. Skutki tak pojmowanych barier są liczne i różnorodne – bariery mogą obniżać samoocenę człowieka, decydować o tym, że przyjmuje on postawę obronną; zwiększają prawdopodobieństwo zablokowania konwersacji, mogą udaremnić skuteczne rozwiązanie problemów [zob. Bolton 2014: 175, 176].

Beata Kozyra proponuje szersze ujęcie analizowanego pojęcia – barierę komunikacyjną definiuje jako „coś, co powstrzymuje bądź blokuje porozumiewanie się dwóch stron” [Kozyra 2008: 43], zauważa też, że bariery komunikacyjne „mogą wynikać zarówno z błędów popełnionych przez nadawcę, jak i z tych zawinionych przez odbiorcę. Co więcej, można nawet powiedzieć, że zazwyczaj wina leży po obu stronach” [Kozyra 2008: 43–44]⁸.

2. Analiza materiału

Przejdźmy do omówienia zjawisk obserwowanych w procesie komunikowania się z osobami starszymi, postrzeganych przez młodych ludzi (ankietowanych) jako bariery komunikacyjne, coś, co utrudnia lub wręcz uniemożliwia osiągnięcie porozumienia.

8 Warto zaznaczyć, że niektórzy ankietowani brali pod uwagę to, iż problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi wiążą się z określonymi cechami nie tylko seniorów, ale także ich rozmówców – ludzi młodych. Por. wypowiedzi typu: „Oni są starsi i bardziej dojrzały, my zaś narwani, chcący ciągle czegoś próbować, nawet nie myśląc o konsekwencjach, a ich rady wydają nam się nadgorliwe”; „[...] uważam, że ludzie młodzi często nie chcą wysłuchiwać historii ludzi starszych [...]”; „Ludzie starsi są z reguły otwarci, wiele przeżyli i często dzielą się swoją historią z innymi. Ludzie natomiast, w tym młodzież, często odsuwają się od tych osób, gdyż nie dostrzegają mądrości słów płynącej od nich. Często ciężko im rozmawiać z ludźmi młodszymi”.

Jako źródło problemów respondenci zdecydowanie najczęściej (82% ankiet)⁹ wskazywali **dużą różnicę wieku** między seniorami i ludźmi młodymi oraz wynikające z niej **różnice (między)pokoleniowe**¹⁰. Przywołajmy kilka cytatów z ankiet: „Tak [zauważam problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi – A.R.M.], duża różnica wieku, powoduje niezrozumienie, kłótnie, konflikt”; „Tak, często duża różnica wieku powoduje bariery komunikacyjne”; „Tak, bo występuje duża różnica wieku; występuje różnica poglądów na wiele tematów [...]”; „Występują problemy pokoleniowe, które objawiają się w codziennych zwyczajach [...]”. Wskazywany przez respondentów typ przeszkód w komunikowaniu się jest zaliczany do barier psychologicznych [Rosa 2013: 46].

Z różnicami międzypokoleniowymi związane jest zjawisko, które można by nazwać **dysharmonią kognitywną**, polegające na tym, że przedstawiciele różnych pokoleń inaczej postrzegają, kategoryzują i oceniają świat, mają inne systemy wartości, inny zasób wiedzy i doświadczeń życiowych, inne, często przeciwstawne, poglądy dotyczące rzeczywistości (np. poglądy moralne, polityczne, religijne, społeczne), interesują się innymi sprawami, inne tematy oceniają jako ciekawe, co innego uznają za sprawy priorytetowe, kierują się w życiu odmiennymi zasadami, realizują odmienne cele. W dużej mierze wynika to z tego, że przedstawiciele różnych generacji, np. współcześni seniorzy i studenci, urodzili się i wychowali w innych czasach, zostali ukształtowani przez odmienne warunki historyczno-społeczno-kulturowe¹¹. Opisane różnice powodują, że obie grupy społeczne mają kłopoty z wzajemnym zrozumieniem (np. rozpoznaniem uczuć interlokutora, motywów jego postępowania itd.), a także z rozumieniem tworzonych przez siebie przekazów językowych¹².

9 Sposób pogrupowania oraz kolejność omawiania problemów pojawiających się w komunikacji z seniorami wynikają z częstości ich wskazywania w ankietach. W rzeczywistości relacje między poszczególnymi zjawiskami zaliczonymi do 3 grup barier są bardziej skomplikowane (por. elementarne procesy poznawcze, do których zalicza się m. in. uwagę, percepcję, pamięć, oraz złożone procesy poznawcze, czyli myślenie i język).

10 Można przyjąć, że w analizowanej ankiecie – zgodnie z przyjętą w literaturze przedmiotu klasyfikacją pokoleń – *generacja Z* (ankietowani; urodzeni po 1995 roku) wypowiadała się na temat barier w porozumiewaniu się z dwiema generacjami: *Baby Boomers* (1945–1964) i *Silent Generation* (1922–1944) [zob. np. Hysa 2016: 387–390; Rosa 2013: 44–47; Wasylewicz 2016: 135–139].

11 Jeśli chodzi o generacje objęte badaniem, można powiedzieć, że wręcz „minęły się” ze sobą w czasie – por. wypowiedź jednego z respondentów: „Różni się światopogląd tych ludzi, **sięgają pamięcią do czasów sprzed naszego życia**, więc na tematy aktualne mają często inne spojrzenie”.

12 Por. następujące cytaty z ankiet: „Często osoby starsze nie rozumieją potrzeb i zainteresowań młodych ludzi, przez co czasami rodzą się konflikty na tej płaszczyźnie”; „Tak

O wskazanych wyżej zjawiskach piszą m.in. nadawcy następujących wypowiedzi: „Problemem jest to, że my żyjemy w innej erze niż oni. Nasze życie, zachowanie odbiega od tego, jakie ich obowiązywały zasady”; „Możliwe, że wywołane jest to [problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi – A.R.M.] tym, że ludzie młodzi i starzy żyli oczywiście w innych czasach, a światopogląd się zmienia. Starsze osoby są tradycjonalistami zazwyczaj, a młodzi mają inne wartości”; „Zauważam problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi, ponieważ zazwyczaj ci ludzie mają inne spojrzenie na świat, myślą tym, co było kiedyś, jak oni byli młodzi [...]”; „Często to zauważam, ale jest to spowodowane tym, że ludzie starsi wychowywali się w innych czasach i inaczej spostrzegają większość rzeczy”; „Są to różnice przede wszystkim kulturowe i wychowawcze. Różnica pokoleń. Ludzie starzy byli uczeni innego podejścia czy zachowania do danej sytuacji niż my, młodzi”; „Moim zdaniem istnieje bariera w komunikowaniu się z ludźmi starszymi, często jest to wynik przeżytych lat i doświadczeń oraz różne podejście do konkretnych spraw”; „Na pewne sprawy ludzie starzy patrzą przez przestarzały pryzmat. Nie rozumieją oni pewnych rzeczy”; „[...] często osoby starsze mają inne priorytety, dla młodszych pokoleń ważne stają się rzeczy zupełnie nieistotne dla osób starych, stąd łatwo o różnicę zdań, poglądów, np. politycznych, wyznaniowych”; „[...] różnice światopoglądowe. Osoby starsze, którzy urodzili się bezpośrednio po wojnie mają inny stosunek do rzeczy materialnych, bezpieczeństwa oraz sposobu życia. Uważają zasadę: nauka, praca, rodzina”; „Kłopoty w porozumiewaniu się ze starszymi występują, polegają głównie na [...] zgoła innej mentalności, poglądach na to, jak rzeczywistość powinna wyglądać – dominuje u nich staroświeckie spojrzenie”.

Dysharmonia kognitywna istniejąca między młodym a starszym pokoleniem Polaków uwarunkowana jest nie tylko wymienionymi wyżej czynnikami zewnętrznymi, środowiskowymi (jak warunki historyczno-społeczne wpływające na rozwój jednostki), ale także wewnętrznymi, np. etapem rozwoju osobniczego, zmianami zachodzącymi w układzie nerwowym czy w narządach zmysłów.

Wiele cech wskazanych przez studentów w ankietach składa się na tzw. **psychikę starczą**. W literaturze przedmiotu wymienia się następujące jej właściwości: zaostrenie się cech charakterologicznych, zawężenie zainteresowań,

[zauważam problemy w komunikowaniu się z osobami starszymi – A.R.M.], osoby starsze często nie są w stanie zrozumieć tego, jak żyją młodzi ludzie we współczesnym świecie. Dochodzi do konfliktu pokoleń”; „Bardzo często młodzi nie rozumieją osób starych i dlatego nie potrafią się dogadać, porozumieć”; „Takie osoby często nie rozumieją obecnego języka młodzieży, ich potrzeb i poglądów”.

skostnienie poglądów, upór, lękliwość, poczucie własnej nieomyślności (zwane mądrością starczą), kłótniowość, osłabienie wrażliwości uczuciowej, obawa przed wszelkimi zmianami oraz przed nowościami (tzw. neofobia starcza), łatwe wzruszanie się, oszczędność posunięta do skąpstwa, zbieractwo czy upośledzenie kojarzenia i bystrości postrzegania, osłabienie pamięci [zob. Szostak 1999: 7; Pitt 1986: 22; Susułowska 1989: 146–162].

Ankietowani często piszą o zaznaczających się między starszymi a młodymi Polakami różnicach w zakresie wiedzy na temat **nowych technologii**, respondenci zwracają uwagę na to, że seniorzy nie znają się na nich, zwłaszcza na tych, które wiążą się ze sferą multimediiów i teleinformatyki, nie śledzą nowinek technologicznych, oraz to, że nie chcą zdobywać wiedzy na ten temat, por.: „Kłopoty w porozumiewaniu się ze starszymi występują, polegają głównie na różnicy w wiedzy technicznej [...]”; „[...] starzy ludzie nie są chętni na poznanie nowych technologii”; „[...] osoby starsze wolniej przyswajają nowinki techniczne”; „Jedyny problem, jaki dostrzegam w porozumiewaniu się z osobami starymi to ich trudności w zrozumieniu nowoczesnej technologii [...]”; „[...] nie rozumieją też technologii, co też sprawia kłopoty w rozmowach, nie nadążają za postępem”; „Głównym problemem w komunikacji z osobami starymi jest tzw. «konflikt pokoleniowy» spowodowany przeważnie ogromnym postępem technologicznym, za którym z reguły osoby stare nie podążają”; „Komunikacja z osobą starszą nie zawsze jest łatwa. Obecnie młodzi ludzie posiadają rzeczy nieznanne naszym dziadkom, typu smartfon, laptop itp. W dzisiejszych czasach przy tak intensywnym rozwoju świata, osoby starsze mogą czuć się zagubieni”.

Niechęć do nabywania wiedzy dotyczącej zdobyczy techniki może być przejawem neofobii starczej. Nieprzyswajanie przez seniorów nowych informacji, m. in. tych z zakresu nowych technologii, może być jednak uwarunkowane innymi czynnikami, np. tym, że osoby starsze nie są zainteresowane tymi zagadnieniami, że są odizolowane od społeczeństwa (np. nie mają kontaktu z wnukami czy innymi młodymi ludźmi, którzy mogliby im w sposób prosty wytłumaczyć zasadę działania nowych urządzeń różnego typu, wyjaśnić, do czego mogą się przydać), ale również tym, że w sferze poznawczej (procesy myślowe) człowieka starszego zachodzą pewne niekorzystne zmiany. Wiele badań potwierdza np. wpływ procesu starzenia się na zdolność **zapamiętywania** i **uczenia się** nowych informacji [Byczewska-Konieczny 2017: 30; Niewiadomska 2012: 563, 564, 566; Restak 1999: 56–57; Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 163]. Osoby starsze mają problem z trwałym zapamiętaniem informacji, ponieważ wraz z wiekiem pogarsza się sprawność **pamięci operacyjnej**: osłabieniu ulega zdolność do manipulowania danymi w obrębie

tej pamięci [Byczewska-Konieczny 2017: 30; por. Straś-Romanowska 2001: 270; Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 163; zob. też Restak 1999: 75, 81–83; Niewiadomska 2012: 563]. Ma to wpływ na zawartość pamięci długotrwałej, gdyż między wspomnianymi rodzajami pamięci zachodzą liczne związki – zdaniem niektórych badaczy posługiwanie się informacjami zachodzące w pamięci operacyjnej ułatwia procesy trwałego uczenia się [Byczewska-Konieczny 2017: 30]. Poza tym pamięć operacyjna ma wpływ na wybór strategii uczenia się [Byczewska-Konieczny 2017: 30]. Upośledzenie procesów pamięci i uczenia się jest konsekwencją zmian zachodzących w starzejącym się mózgu, m.in. **pogorszenia projekcji cholinergiczej**, co jest wynikiem albo atrofii neuronów cholinergiczych, albo (według nowszych badań) zaniku fenotypu neurotransmiterowego cholinergiczych komórek nerwowych [zob. Niewiadomska 2012: 548–549].

Warto zaznaczyć, że najpoważniejsze uszkodzenie procesów poznawczych u ludzi w wieku senioralnym polega na pogorszeniu się zdolności **wydobycia** informacji z pamięci¹³, przypominania sobie danych – seniorzy mają duże problemy ze swobodnym odpamiętaniem informacji, nie zauważa się natomiast większych zmian w ich zdolności do rozpoznania, wśród innych danych, informacji poznanej wcześniej, np. rozpoznania usłyszanych wcześniej słów na liście zawierającej także wyrazy, których wcześniej im nie podano [Niewiadomska 2012: 565; Byczewska-Konieczny 2017: 31].

Nie bez znaczenia dla omawianych kwestii są również obserwowane u ludzi starszych regresywne zmiany w obrębie **inteligencji płynnej**, która bierze udział w gromadzeniu i przetwarzaniu informacji oraz stanowi podstawę nabywania nowych sprawności [Straś-Romanowska 2001: 272; Restak 1999: 51; Byczewska-Konieczny 2017: 29].

Na zdolność uczenia się osób w podeszłym wieku mogą wpływać ponadto zaburzenia procesu **uwagi** (jej selektywności i podzielności) oraz **hamowania** [Niewiadomska 2012: 561–652, 564; Byczewska-Konieczny 2017: 32–33; Straś-Romanowska 2001: 270; Kennedy 2010: 67; por. też: Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny 2018: 435, 439–440].

Z analizowanych ankiet (w tym z niektórych wypowiedzi przywołanych wyżej) wynika, że studenci zauważyli, iż w działaniach osób starszych ujawnia się **spadek szybkości przetwarzania informacji**. **Spowolnienie czasu reakcji**

13 Seniorzy mogą mieć problemy z dostępem do słów zgromadzonych w słowniku umysłowym (zob. uwagi na temat zjawiska *tip-on-the-tongue* (TOT), w Polsce określanym jako: „mam to na końcu języka” [Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny 2018: 437–441; Byczewska-Konieczny 2017: 31; zob. także Śniatkowski 2014: 72]), choć w zasadzie nie różnią się od ludzi młodych pod względem zasobu słownictwa [zob. Byczewska-Konieczny 2017: 31].

jest uznawane za najpewniejszy i uniwersalny psychofizyczny wskaźnik procesu starzenia się [zob. Straś-Romanowska 2001: 270; zob. też: Byczewska-Konieczny 2017: 37–39; Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny 2018: 430]. U seniorów wydłuża się zarówno czas reakcji na bodźce płynące z narządów zmysłów (np. bodźce wzrokowe i słuchowe), jak i czas wykonywania czynności prostych i złożonych [zob. Straś-Romanowska 2001: 270; Niewiadomska 2012: 557, 562–563]. Czas reakcji odzwierciedla szybkość przewodnictwa neuronalnego i stanowi informację o efektywności pracy neuronów. Obserwowane u osób w wieku senioralnym wydłużenie się czasu reakcji jest następstwem m. in. zmniejszania się liczby połączeń synaptycznych, degradacji osłonki mielinowej włókien aksonów, zakłóceń w produkcji neuroprzekaźników [Byczewska-Konieczny 2017: 38; Niewiadomska 2012: 562; zob. też Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 162].

Respondenci zwracali uwagę na to, że seniorzy „nie nadążają za postępem”, mają „trudności w zrozumieniu nowoczesnej technologii”, nie rozumieją „współczesnego, dynamicznie zmieniającego się świata”. Z wypowiedzi studentów wynika, iż starsze pokolenie czuje się obco we współczesnym świecie, jego przedstawiciele sprawiają wrażenie zagubionych. Trudno się temu dziwić – mamy dziś do czynienia z nadmiarem informacji, wielością ich źródeł, multiplikacją i nakładaniem się na siebie przekazów, co jest niekorzystne z punktu widzenia ludzi w podeszłym wieku, mających problemy z selekcjonowaniem bodźców, hamowaniem nieistotnych informacji, szybkością przetwarzania danych, przerzutnością uwagi czy jednoczesnym utrzymywaniem w pamięci wielu informacji [zob. Byczewska-Konieczny 2017: 29, 32], czyli zdolnościami i procesami, które są niezbędne do radzenia sobie we współczesnym świecie.

Poczucie nieprzystawalności do czasów współczesnych, brak szczegółowej wiedzy na ich temat, także niemożność zrozumienia mechanizmów rządzących dzisiejszym światem w dużym stopniu wpływają na to, że seniorzy **koncentrują się na przeszłości**, tj. czasach, kiedy doskonale rozumieli świat, kiedy dobrze znali prawa rządzące rzeczywistością, gdy byli aktywną i sprawczą częścią świata. To wszystko powoduje, że ludzie w wieku podeszłym nie tylko lubią mówić o przeszłości, ale także stawiają ją w opozycji do terażniejszości, przy czym w zestawieniu tym czasy obecne wypadają znacznie gorzej niż czasy młodości seniorów. Takie zachowanie ludzi starszych może irytować ich młodych rozmówców i stać się barierą komunikacyjną, o czym świadczą choćby następujące wypowiedzi ankietowanych: „Zauważam spore problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi, ponieważ oni ciągle wspominają stare czasy [...]”, „Jedyny problem, jaki dostrzegam w porozumiewaniu się

z osobami starymi to [...] porównywanie terażniejszości do dawnych czasów”; „Konflikt pokoleń zawsze był i będzie, gdyż ludzie starsi zawsze będą uważali, że czasy, w których się wychowali były najlepsze”.

Uwagi powyższe są zbieżne z wynikami badań osób zajmujących się zjawiskiem późnej dorosłości, którzy twierdzą, że wśród charakterystycznych cech komunikowania się osób starszego pokolenia należy wymienić ulubioną tematykę ludzi starszych, czyli przeszłość i ich własne doświadczenia życiowe [zob. Milewski, Kaczorowska-Bray, Kamińska 2016: 171; Potent-Ambroziewicz 2013: 46]. Wspomnienia te dostarczają seniorom „swego rodzaju «strefy bezpieczeństwa»” [Milewski, Kaczorowska-Bray, Kamińska 2016: 171], co wydaje się szczególnie istotne w wypadku tej grupy społecznej, ponieważ jej przedstawiciele mogą postrzegać współczesny świat jako nieuporządkowany, niezrozumiały, a przez to niebezpieczny.

Zagadnienie tematyki wypowiedzi seniorów przenosi nas do drugiej pod względem liczebności grupy barier wskazywanych przez respondentów (37,8% ankiet), tj. problemów, które dotyczą **języka, mowy i sposobów porozumiewania się** ludzi starszych. Trudności podkreślane przez ankietowanych wiążą się ze sferą programowania języka i ze sferą wykonawczą.

Respondenci niekiedy dość ogólnie piszą o **odmienności języka** młodych i starszych osób oraz wiążących się z nią trudnościami z wzajemnym rozumieniem, np.: „Również język sprawia problemy – jest różny”; „Głównym problemem w komunikacji z osobami starymi jest to, że osoby te mówią niezrozumiałym językiem [...]”; „Istnieją problemy w porozumiewaniu się z osobami starszymi. Bardzo często używają nieco innego, odmiennego języka, który w obecnych czasach zanika i po prostu się go nie używa” (por. uwagi o rozziwie między kodami stosowanymi przez pokolenie starszych i młodych [Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 166]).

Jednakże najczęściej (70% wypowiedzi na temat problemów dotyczących języka i komunikacji) studenci wskazują konkretny problem, a mianowicie różnice między językiem seniorów i ludzi młodych ujawniające się w sferze **leksyki**. Respondenci albo tylko stwierdzają istnienie odmiennego słownictwa w kodzie obu grup, co postrzegają jako efekt ewolucji języka, zachodzących w nim zmian (por. wypowiedzi: „Bariera polega na dużej rozbieżności wiekowej, która jest również problemem ze względu na zakres słownictwa [...]”; „Czasami barierą są również aspekty związane z językiem, gdyż niektóre osoby stare posługują się innym zasobem słów”; „[...] nasz język cały czas się zmienia i często starsze pokolenie wyraża się słowami, które dla nas już nie istnieją i są niezrozumiałe, a oni nie pojmują naszych nowinek”), albo akcentują to, że osoby z jednej grupy nie znają i nie rozumieją wyrazów stosowanych przez grupę drugą, przy czym

ankietowani najczęściej piszą o tym, że osobami nierozumiejącymi określonego słownictwa są osoby starsze¹⁴ (por. – częściej pojawiające się – wypowiedzi typu: „[...] dodatkową przeszkodą jest ewolucja języka i posługiwanie się przez nas słowami, które są dla nich niezrozumiałe i wymagają objaśnienia”; „Starzy ludzie nie rozumieją np. niektórych słów, które nie funkcjonowały, gdy byli młodzi lub miały inne znaczenie [...]”; „Osoby starsze często mają problem ze zrozumieniem wielu np. dla mnie normalnych wyrazów typu smartfon, co powoduje częste problemy w rozmowach”; „[...] zazwyczaj osoby starsze [...] nie znają wielu zapożyczeń, dlatego ludziom młodym w niektórych sytuacjach ciężko jest się z nimi porozumieć”), rzadko zaś – że są nimi ludzie młodzi (por. „Często osoby starsze mówią starszym językiem polskim, czasem niezrozumiałym dla nas, używając nieznanym nam słów”).

Do omawianej grupy można dodać ankiety zawierające stwierdzenia dotyczące tego, że seniorzy nie znają „języka młodzieży”, „slangu”, „slangu młodzieży”¹⁵, ponieważ odmiany środowiskowe różnią się od polszczyzny ogólnej czy potocznej głównie elementami leksykalnymi (słownikowymi i frazeologicznymi) [Markowski 1992: 87–116; Grabias 2003: 125–133, 138–159].

Z przywołanych wyżej cytatów z ankiet wynika, że część słownictwa stosowanego przez osoby starsze to wyrazy przestarzałe, które nie są znane młodym ludziom [por. Kielar-Turska 2015: 39], jak np. słowa *absztyfikant* czy *trotuar*. Ich używanie w kontaktach z młodym pokoleniem może utrudniać porozumienie, podobnie jak stosowanie przez osoby młode w interakcji z seniorami najnowszych zapożyczeń, zwłaszcza tych, które związane są ze sferami niebudzącymi zainteresowania seniorów¹⁶.

Opinia studentów dotycząca posługiwania się przez ludzi starszych niezrozumiałą leksyką może wiązać się z tym, że seniorzy – zdaniem niektórych bada-

14 Występujące u seniorów problemy z rozumieniem dotyczą nie tylko słownictwa pojawiającego się w języku młodych ludzi. „Badacze są zgodni co do tego, że główne problemy z komunikacją u zdrowych starych ludzi wynikają z postępujących deficytów rozumienia mowy” [Tłokiński, Olszewski 2018: 412], które mogą być następstwem zaburzeń uwagi [zob. tamże].

15 Np.: „Takie osoby często nie rozumieją obecnego języka młodzieży [...]”; „Nie rozumieją młodzieńczego «slangu», dużo rzeczy trzeba im tłumaczyć”; „[...] nie wszystkie starsze osoby rozumieją, co ma im do przekazania nastolatek posługujący się slangiem młodzieżowym”; „[...] slang młodzieży niekoniecznie jest rozumiany przez starszych”.

16 Zapamiętywanie przez seniorów nowych słów prawdopodobnie jest uzależnione od tych samych czynników, które wpływają na osiągnięcie lepszych wyników w badaniach pamięci długotrwałej ludzi starszych – lepiej zapamiętują nowe treści, jeśli są one dla nich ważne, jeśli wzbudzają zainteresowanie, jeśli są sensowne, tj. wiążą się z realiami życia [por. Straś-Romanowska 2001: 270; Niewiadomska 2012: 564].

czy – dokonują niewłaściwych, peryferyjnych wyborów leksemów w obrębie określonych prób semantycznych [Wasilewski 2000: 342]. Wraz z wiekiem leksykon starszych użytkowników języka wzbogaca się [zob. np. Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 162], jest jednak „funkcją nawyku procesu zautomatyzowanego i doświadczenia życiowego” [Wasilewski 2000: 342; por. Tłokiński, Olszewski 2018: 412].

Na podstawie analizy ankiet studenckich można powiedzieć, że komunikację z seniorami utrudniają również postępujące z wiekiem zmiany wykonawcze – ankietowani wspominają o tym, że przeszkadza im m.in. **niewyraźna artykulacja** (por.: „często nie rozumiemy się nawzajem w sferze językowej, zdarza się, że osoby starsze niewyraźnie mówią”; „Ludzie starsi mówią też często niewyraźnie, co utrudnia zrozumienie ich [...]”).

Na jakość wymowy w wypadku osób starszych wpływa m.in. fizjologiczne starzenie się narządów mowy, np. atrofia śluzówki jamy ustnej, a co za tym idzie zmniejszenie lub zwiększenie ilości śliny, trudności z jej utrzymaniem w obrębie jamy ustnej; przeobrażenia w muskulaturze języka i odmienna praca mięśni języka, zmiany w ich napięciu (co ma wpływ także na zmiany w sposobie połykania); tzw. zespół językowy, czyli powiększenie się języka, wynikające z częściowego przejmowania przez niego funkcji zębów w procesie żucia; zmiany w układzie stomatologicznym (braki w uzębieniu, stosowanie protez zębowych); starzenia się żuchwy, także zmiany czynnościowe w obrębie stawów skroniowo-żuchwowych, wynikające m.in. z zaniku włókien mięśni żujących, zmian kostnych, braku koordynacji nerwowo-mięśniowej; wadliwe działanie mięśni znajdujących się w obrębie aparatu artykulacyjnego (obniżone napięcie, przykurcze); zmiany starcze w obrębie fałdów głosowych (m.in. atrofia fałdów głosowych); zmniejszenie wydolności płuc [zob. np. Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 158–160; Maciejewska 2015: 1118–1119; Krajewska 2012: 472; Wasilewski 2000: 342; Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny 2018: 430–431; Tłokiński, Olszewski 2018: 412].

W wielu ankietach (15,5%) studenci stwierdzają, że przeszkodę w komunikacji z osobami starszymi stanowią ujawniające się u seniorów **kłopoty ze słuchem** – por.: „Bardzo często osoby starsze mają problemy ze słuchem, co utrudnia proces komunikacji”; „[...] osoby starsze mają problem ze słuchem, co skutkuje niedosłyszeniem informacji do nich kierowanych”; „[...] te osoby, z reguły, słabo słyszą, co może nastęrczać problemów w zwyczajnej rozmowie”; „Z uwagi na często spotykaną stopniową utratę słuchu i wzroku kontakt z osobami starszymi jest utrudniony [...]”; „[...] osoba starsza często ma problemy ze słuchem, przez co nie słyszy, więc trzeba powtarzać”; „Problemy w komunikacji występują głównie poprzez pogorszenie się słuchu.

Wielokrotnie trzeba powtarzać daną rzecz, przez co mogą powstawać konflikty, nieporozumienia”.

Zmiany w obrębie słuchu stanowią w późnej dorosłości duży problem, ponieważ „[w] procesie starzenia się występują zmiany, które dotyczą wszystkich części anatomicznych ucha, zarówno części przewodzącej falę akustyczną w obrębie ucha zewnętrznego [...], jak i ucha środkowego oraz ucha wewnętrznego” [Tomik 2014: 103], np. w uchu środkowym wraz z upływem czasu obserwuje się pogrubienie i zeszywnienie błony bębenkowej, zanik włókien elastycznych, odkładanie się złogów wapnia i płytek hialinowych, zmniejszenie ruchomości stawów łączących kosteczki słuchowe, zwiotczenie ścian trąbki słuchowej. Najbardziej znaczące zmiany zachodzą jednak w uchu wewnętrznym: dochodzi tu do zaniku komórek słuchowych w narządzie Cortiego, zmian degeneracyjnych w obrębie prążka naczyniowego, włókien nerwu słuchowego czy jąder nerwu ślimakowego [Tomik 2014: 103–104]. Konsekwencją tych zmian są różne typy starczej głuchoty, np. czuciowa, objawiająca się niedosłuchem dla tonów wysokich, czy nerwowa, w której obserwuje się zaburzenia rozumienia mowy [zob. Tomik 2014: 104; Niewiadomska 2012: 561].

Oprócz niedosłuchu i głuchoty (przewodzeniowej czy odbiorczej) częstym problemem wynikającym ze starzenia się narządu słuchu jest słyszenie przez seniorów świstów, szumów lub dzwonięcia w uszach. Przyjmuje się, że szumy uszne określane jako niskie (do 2000 Hz) są następstwem uszkodzenia w układzie przewodzącym dźwięk (ucho zewnętrzne i środkowe), natomiast szumy o wyższych częstotliwościach powstają w uchu wewnętrznym [Tomik 2014: 105]. Częstą przyczyną niedosłuchu jest u starszych ludzi blokowanie kanału słuchowego przez woskowiinę.

Pogorszenie się słuchu sprawia, że utrudniona jest percepcja komunikatów językowych, wzrastają trudności w zakresie rozpoznawania bodźców językowych, na poziomie zarówno sylab, jak i zdań. Charakterystyczne jest, że trudności te zmniejszają się, gdy tekst przekazywany jest wolniej [Byczewska-Konieczny 2017: 34].

Z wypowiedzi respondentów wynika, że bariery komunikacyjne wiążące się ze zmianami w obrębie układu słuchu nie polegają jedynie na tym, że senior ma problemy z rozpoznawaniem i rozumieniem mowy, są nimi także negatywne emocje związane z koniecznością kilkakrotnego powtarzania komunikatów skierowanych do osób starszych.

3. Podsumowanie

Na podstawie analizy odpowiedzi studentów, reprezentantów młodego pokolenia Polaków, na pytanie dotyczące problemów występujących w komuniko-

waniu się z osobami starszymi można wskazać różne bariery komunikacyjne pojawiające się we wskazanym typie interakcji – bariery te wiążą się ze sferą programowania języka i sferą wykonawczą.

W artykule omówiono problemy, na które zwróciło uwagę najwięcej ankietowanych, tj. wybrane zjawiska o charakterze kognitywnym (np. dysharmonię kognitywną, cechy tzw. psychiki starczej, w tym koncentrowanie się na przeszłości) i niektóre problemy dotyczące języka, mowy i sposobów porozumiewania się (jak zaznaczające się między językiem ludzi młodych i językiem seniorów różnice w obrębie leksyki czy niewyraźna artykulacja), a także kłopoty ludzi starszych ze słuchem, wpływające na pogorszenie się odbioru komunikatów.

Ciekawe jest to, że respondenci wzięli pod uwagę głównie kontakt bezpośredni i komunikację językową mówioną, nikt nie wspomniał natomiast o problemach z czytaniem czy pisaniem.

Ludzie starsi oraz młodsze pokolenia tworzą odmienne grupy społeczne, różnice między nimi są wyraźnie wyczuwane przez respondentów, o czym świadczy liczebność wypowiedzi dotyczących różnic w postrzeganiu i kategoryzowaniu świata, zasobie wiedzy czy wartościowaniu rzeczywistości. Opisy interakcji między ludźmi młodymi i seniorami zawarte w ankietach studenckich stanowią dowód na to, że

[s]potkania i rozmowy między członkami różnych grup są trudniejsze niż kontakty ze „swoimi”. Łatwiej porozumiewać się z tymi, którzy podzielają nasze poglądy, reguły komunikacji, język i obyczaje, ponieważ możemy wtedy stosować tzw. skrypty – schematy dotyczące tego, co i jak należy robić i mówić w określonych, znanych sytuacjach. Gdy rozmawiamy z „obcym”, łatwiej o nieporozumienie, trzeba bardziej uważać na to, co i jak się mówi. [Skarżyńska 2005: 61–62]

Ważne jest, by – mimo istnienia między młodym a starszym pokoleniem Polaków różnic biologicznych, psychicznych, kognitywnych, językowych – ludzie młodzi i seniorzy utrzymywali ze sobą kontakt, by rozmawiali ze sobą, wymieniali się doświadczeniami i informacjami. Dzięki tym interakcjom młodzi będą mogli wzbogacić swoją refleksję dotyczącą świata i życia o perspektywę kogoś, kto miał okazję obserwować ewolucję wielu rzeczy, był świadkiem wielu zmian rzeczywistości; będą mogli „uczyć się” starości – etapu życia, w który sami kiedyś wejdą.

Dla osób starszych kontakt z młodymi to trening kompetencji językowej i komunikacyjnej, swoista terapia mowy¹⁷. Zapobiega „komunikacyjnemu osamotnieniu” [Tłokiński, za: Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 166] seniora, które przyspiesza i pogłębia zmiany degradacyjne w obrębie funkcji językowych i poznawczych. Warto podkreślić, że

[k]ompetencje osób w wieku senioralnym w zakresie posługiwania się językiem są istotne nie tylko w aspekcie ich funkcjonowania intelektualnego, ale także w kontekście pragmatycznym. Język jest bowiem narzędziem komunikacji między ludźmi, stanowiąc tym samym podłoże budowania relacji społecznych [Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny 2018: 429]

i – co należy dodać – jeden z instrumentów służących do realizacji funkcji pragmatycznych oraz osiągania celów komunikacyjnych. We współczesnym świecie komunikacja ma zasadnicze znaczenie, od jej jakości zależy bowiem jakość egzystencji człowieka [Milewski, Kaczorowska-Bray 2019: 158].

Bibliografia

- Bolton Robert (2014), *Bariery na drodze komunikacji*, w: *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*, red. John Stewart, przeł. Jacek Suhecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 174–186.
- Byczewska-Konieczny Karolina (2017), *Jak starzeje się umysł? O funkcjonowaniu poznawczym osób starszych i jego zróżnicowaniu indywidualnym*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Furdal Antoni (1990), *Językoznawstwo otwarte*, Ossolineum, Wrocław.
- Grabias Stanisław (2003), *Język w zachowaniach społecznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Grabias Stanisław (2014), *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, w: *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy. Podręcznik akademicki*, red. Stanisław Grabias, Zdzisław Marek Kurkowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 15–71.

17 Ludzie starsi nie powinni ograniczać kontaktów społecznych wyłącznie do interakcji z rówieśnikami, nie powinni żyć w zubożonym środowisku, które nie dostarcza zróżnicowanych bodźców, bo to nasila niekorzystne zmiany w układzie nerwowym, np. zmniejszenie liczby połączeń neuronalnych [zob. Niewiadomska 2012: 551].

- Gurba Ewa (2001), *Wczesna dorosłość*, w: *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2: *Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. Barbara Harwas-Napierała, Janusz Trempała, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 202–233.
- Hysa Beata (2016), *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, Seria: „Organizacja i Zarządzanie”, z. 97, s. 385–398.
- Kennedy Gary J. (2010), *W jaki sposób nauka wyjaśnia związane z wiekiem zmiany procesów poznawczych: przesłanki wczesnego rozpoznawania otępienia*, „Psychiatria po Dyplomie”, t. 7, nr 5, s. 66–70.
- Kielar-Turska Maria (2015), *Rozwój sprawności językowych i komunikacyjnych*, w: *Diagnoza logopedyczna. Podręcznik akademicki*, red. Ewa Czaplewska, Stanisław Milewski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 15–63.
- Kielar-Turska Maria, Byczewska-Konieczny Karolina (2018), *Specyficzne właściwości posługiwania się językiem przez osoby w wieku senioralnym*, w: *Biomedyczne podstawy logopedii*, red. Stanisław Milewski, Jerzy Kuczkowski, Katarzyna Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 429–443.
- Kijak Remigiusz J., Szarota Zofia (2013), *Starość. Między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Kołodziejczyk Iwona (2007), *Neuropsychologia starzenia poznawczego*, „Kosmos. Problemy nauk biologicznych”, t. 56, nr 1–2, s. 49–62.
- Konieczna Ewelina (2016), *Senior w kulturze – kultura dla seniora. O kulturowym wzbogacaniu człowieka starszego*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, nr 17, s. 199–212.
- Kozyra Beata (2008), *Komunikacja bez barier, czyli wilk syty i owca cała*, MT Biznes, Warszawa.
- Krajewska Małgorzata (2012), *Ograniczenia i możliwości językowe osób z demencją a osób starzejących się fizjologicznie – analiza porównawcza*, w: *Nowa logopedia*, t. 3: *Diagnoza różnicowa zaburzeń komunikacji językowej*, red. Mirosław Michalik, Anna Siudak, Zdzisława Orłowska-Popek, Collegium Columbinum, Kraków, s. 469–484.
- Krzyżowski Janusz (2004), *Psychogeriatrya*, Medyk, Warszawa.
- Łotocki Łukasz (2012), *Barwy jesieni życia. O społeczno-kulturowym obrazie starości*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 17, s. 131–146.
- Maciejewska Alina (2015), *Stabilizowanie normy interakcyjnej u osób w podeszłym wieku*, w: *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego. Podręcznik akademicki*, red. Stanisław Grabias, Jolanta Panasiuk, Tomasz Woźniak, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 1109–1124.
- Markowski Andrzej (1992), *Polszczyzna końca XX wieku*, Wiedza Powszechna, Warszawa.

- Milewski Stanisław, Kaczorowska-Bray Katarzyna (2014), *Czy jest potrzebna gerontologopedia? Późna dorosłość z perspektywy logopedycznej*, w: *Nowa logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, red. Mirosław Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 13–26.
- Milewski Stanisław, Kaczorowska-Bray Katarzyna (2019), *Późna dorosłość jako przedmiot zainteresowania współczesnej logopedii – perspektywy badawcze*, w: *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, red. Stanisław Milewski, Katarzyna Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 153–170.
- Milewski Stanisław, Kaczorowska-Bray Katarzyna, Kamińska Barbara (2016), *Późna dorosłość z perspektywy logopedii*, „Pogranicza. Studia Społeczne”, t. 28, s. 165–182.
- Morreale Sherwyn P., Spitzberg Brian H., Barge J. Kevin (2007), *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, przeł. Paweł Izdebski, Aleksandra Jaworska, Dorota Kobylńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Niewiadomska Grażyna (2012), *Starzenie się układu nerwowego*, w: *Mózg a zachowanie*, red. Teresa Górka, Anna Grabowska, Jolanta Zagrodzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 544–566.
- Obuchowska Irena (2001), *Adolescencja*, w: *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2: *Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. Barbara Harwas-Napierała, Janusz Trempała, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 163–201.
- Piotrowicz Anna, Witaszek-Samborska Małgorzata (2017), *Senior – modny anglosemantyzm współczesnej polszczyzny*, „Język Polski”, z. 2, s. 85–93.
- Pitt Brice (1986), *Psychogeriatrics. Wprowadzenie do psychiatrii wieku podeszłego*, przeł. Maria Szwed-Szelenberger, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.
- Pluta-Wojciechowska Danuta (2014), *Gerontologopedia – oryginalna perspektywa refleksji naukowej i kształcenia logopedycznego*, w: *Nowa logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, red. Mirosław Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 27–39.
- Porayski-Pomsta Józef (2015), *O rozwoju mowy dziecka. Dwa studia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Potent-Ambroziewicz Małgorzata (2013), *Starość w języku młodzieży współczesnej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Restak Richard M. (1999), *Starsi znaczy mądrzejsi. Jak zachować przez całe życie doskonałą sprawność umysłu*, przeł. Elżbieta Turlejska, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Rosa Grażyna (2016), *Wpływ różnic pokoleniowych na sposoby komunikacji Polaków*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy zarządzania, finansów i marketingu”, nr 28, s. 43–51.

- Skarżyńska Krystyna (2005), *Bariery komunikacji: indywidualne, grupowe, społeczne*, w: *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*, red. Jerzy Bartmiński, Urszula Majer-Baranowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 45–67.
- Straś-Romanowska Maria (2001), *Późna dorosłość. Wiek starzenia się*, w: *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2: *Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. Barbara Harwas-Napierała, Janusz Trempała, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 263–292.
- Susułowska Maria (1989), *Psychologia starzenia się i starości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Zsostak Grażyna E. (1999), *Demencje. Poradnik dla chorego i jego rodziny*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Śniatkowski Sławomir (2014), *Przetwarzanie semantyczne a zaburzenia komunikacji językowej u osób starszych*, w: *Nowa logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, red. Mirosław Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 67–75.
- Tłokiński Waldemar, Olszewski Henryk (2018), *Zaburzenia mowy związane z wiekiem*, w: *Biomedyczne podstawy logopedii*, red. Stanisław Milewski, Jerzy Kuczkowski, Katarzyna Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 410–428.
- Tomik Jerzy (2014), *Fizjologia narządu słuchu u osób w wieku podeszłym*, w: *Nowa logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, red. Mirosław Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 97–106.
- Wasilewski Tadeusz P. (2000), *Spoleczne uwarunkowania problemów komunikacji interpersonalnej pacjentów geriatrycznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio D: Medicina”, t. 55, s. VII, nr 67, s. 341–344.
- Wasylewicz Magdalena (2016), *Transformacja sposobu komunikowania się pokolenia X, Y, Z – bilans zysków i strat*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika”, z. 13, s. 133–142.

Agnieszka Rosińska-Mamej

Communicating with seniors in the opinion of young people

The article presents obstacles (barriers) indicated by young people that make communication with seniors difficult. The author discusses selected cognitive phenomena (e.g. cognitive disharmony, features of the senile mentality) and some problems concerning language and communication (e.g. indistinct articulation) as well as seniors' hearing difficulty, all contributing to the deterioration of message reception.

KEYWORDS: senior (as ‘an elderly person’); young people; communication barriers; gerontolinguistics.

dr Agnieszka Rosińska-Mamej – Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach; zainteresowania badawcze: pragmatyka językowa, stylistyka, etykieta ogólna i językowa, tekstologia, gerontolingwistyka, psycho- i neurolingwistyka.

